

Sım petroqlifləri

Elnur İmanov

Gəncə Dövlət Universiteti

elnurimanov@mail.ru

Açar sözlər: Qayaüstü təsvirlər, daş, mağara, incəsənət, petroqlif, ovçuluq, qaya

Azərbaycan dünyada qədim qayaüstü təsvirlərin yayıldığı mühüm regionlardan biri hesab olunur. Cənubi Qafqazda qayaüstü təsvir abidələri ilk dəfə ölkəmizdə ötən əsrin 30–cu illərində Qobustanda aşkar olunub (6, s. 55). Sonra 60-70-ci illərdə Gəmiqayada, Kəlbəcərdə, Abşeronun müxtəlif ərazilərində aşkar olunub. Sevindirici haldır ki, qeyd olunan dörd abidə qurupuna beşincisi - yeni aşkar olunmuş Sım qayaüstü təsvirləri əlavə olunur.

Sım kəndi Astara rayonunda, Talış dağlarının ətəklərində, rayon mərkəzindən 45 km məsafədə, gözəl təbiətə malik ərazidir. Kəndin əlverişli iqlimi (yayı quraq keçən mülayim isti), şirin su ehtiyatı (hazırda kənddə 4 şalalə, 100-ə yaxın bulaq var), zəngin bitki örtüyü (heyvandarlıq üçün bol ot ehtiyatı, relikտ şabalıdyarpaq pəlid, ipək akasiya, dəmirağac, azat, pəlid, vələs, fıstıq, müxtəlif meyvə ağacları bitir) qədim zamanlardan insanların bu yerlərdə məskunlaşmasına imkan yaradıb. Sım kənd orta məktəbinin tarix müəllimi Zikrulla Həməzəyev kənd əhalisinin əsasən hevdandarlıq, qismən də əkinçilik təsərrüfatı ilə məşğul olduğunu qeyd etmişdir. Ərazidə xeyli sayda daş qutu qəbirlər, kurqanlar, nekropollar, təbii mağaralar və yaşayış yerlərinin mövcudluğu təsadüfi deyil. Ötən son əsrlərdə rayonun Pensər, Təngərud, Şüvi, Telman və s. kəndlərinin ərazisində kurqanlar öyrənilmiş, aşkar olunmuş materiallar e. ə III minilliyin ortalarında bölgədə metallurgiyanın inkişafını təsdiq etmişdir. Astara rayonu ərazisindəki abidələrin əhəmiyyətli qrupunu yeni aşkar olunmuş qayaüstü təsvirlər – petroqliflər təşkil edir. Petroqliflər Sım kəndində onun ətrafındakı sal daşlarda, qayalıqlarda müxtəlif ölçülərdə və formalarda müşahidə olunur. Onlar daş və qayalara sərt alətlə cızma və oyma üsulu ilə həkk edilib. Məhz bu cür işlənmə texnikasına görə Qobustan təsvirləri ilə oxşarlıq təşkil edir.

Sım təsvirləri kəndin ərazisində və yaxınlığında Üte, Rəvənux, Seyid

Əli və. s. yerlərdə aşkar olunub. Sal daşlar üzərində müxtəlif işarələr, insan təsvirləri, zoomorf rəsmlər, yalaqlar, oyuqlar aşkar edilmişdir. Təsvirlər qədim insanların adət ənənələrini, məişətini, təsərrüfatını, mədəniyyətini və dünyagörüşünü özündə əks etdirir. Bu baxımdan yeni aşkar olunmuş Sım qayaüstü təsvirlərini qiymətli maddi-mədəniyyət nümunələri hesab etmək olar.

Sımdakı təsvirlərin əhəmiyyətli qrupunu heyvan rəsmləri təşkil edir. Rəvənux ərazisindəki mağarada aşkar edilmiş iri buynuzlu heyvan rəsmi bunlar arasında ən çox diqqətçəkəndir. İlk baxışdan marala bənzəsə də buynuzunda şaxələrin olmaması onun maral olmaması barədə fikir söyləməyə əsas verir. Tədqiqatçı alim T. Axundov bu təsvirin öküz-zebu olduğunu qeyd etmişdir (1, s 39). İri buynuzları qövs şəklində təsvir edilən heyvan profildən, tək xətlə, realistik üslubda ustalıqla həkk edilib. Burada heyvanın başı geriyyə çevirilmiş vəziyyətdə verilib. Rəssamların belə ustalıqla təsvirlər yarada bilmələrindən görünür ki, onlar bu heyvanı uzun müddət müşahidə edə bilmiş, onun davranışına yaxından bələd olmuşlar. Bu təsvir həm də qədim insanların estetik zövqünün bariz nümunəsidir.

Sım təsvirləri kəndin ətrafındakı qayalıqlarda, dağların ətəklərinə bir qismi də şəxsi həyətyanı sahələrdə aşkar olunub. Belə təsvirlərdən biri də Üte ərazisində, kənd sakini Ruslan Əliyevin həyətyanı sahəsində aşkar edilmişdi. Buradakı daşın üzərində keçi sxematik, tək xətlə təsvir olunmuşdur. Onun yanında müxtəlif istiqamətlərə uzadılmış xətlər, keçinin buynuzları üzərində isə ona perpendikulyar 11 ədəd kiçik ştrix xətlər verilmişdir. Bu xətlərin ovsun və ya hansısa rituallarla əlaqəli olduğunu demək olar. Burada daşın bir hissəsi sındığından oradakı süjeti və digər təsvirləri tam aydınlaşdırmaq mümkün olmadı.

Keçilər qədim insanları ət, süd kimi zəruri ərzaq məhsulları ilə təmin etmiş, onun dərisindən məişətdə geniş istifadə edilmişdir. Sonralar heç də təsadüfi deyildir ki, keçi kultu qədim insanların inanc sistemində əsas yerlərdən birini tutmuşdur. Qədim dövrdə dünyanın bir çox xalqlarının mifologiyasında keçi xeyir bərkət, məhsuldarlıq rəmzi kimi göstərilmişdir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, Kiçik Qafqaz ərazisindəki Tunc dövrü qayaüstü təsvir abidələrində - Gəmiqayada, Kəlbəcərdə, Göyəm dağında, Zəngəzurda digər heyvanlarla müqaisədə keçi sayca çoxluq təşkil edir.

Bir neçə daşda müşahidə olunan dalğavari təsvirlər isə ilanı xatırladır. Daşların birində rəssam ilanın haça dilini də aydın həkk etmişdir. İlan təsvirlərinin bir çoxu qədim insanların heyvan kultu haqqındakı təsəvvürləri ilə bağlıdır. Azərbaycanın bir çox ərazilərində aşkar edilmiş bəzək əşyalarının,

saxsı məmulatlarının bədi tərbitatında ilan obrazı geniş yer tutur. Bütün bunlar o dövrdə ilanlar haqqındkı dini ideyaların insanların dünyagörüşündə əhəmiyyətli yer tutması ilə bağlı olmuşdur. Dünyada bənzər dalğalı xətlərin yol və ya çay olduğunu da yazırlar.

Qayaüstü təvirlər hazırda Sım kəndində yaşayan şairə xanım Sımlı təxəllüsü ilə şeirlər yazan Aliyə Xalıqovanın yaradıcılığına da öz təsirini göstərmişdir. O, qayalardakı rəsmlərin gözəlliyindən ilhamlanaraq yazır:

*Budur hər bir daş üstündə göz oxşayan şəkillər var
Təsdiqləyir lap qədimdən sənətkarlar yaşamışlar.
Elə bil ki, təsvir deyil, sanki hər an canlanarlar
Milyonları valeh edən maral buna şahid durar
Bilinməyir bu torpağın neçə əsr tarixi var...*
Müəllif başqa bir şeirdə isə belə yazır:

*Bu torpağın tarixini vərəqləsək sətir-sətir
Başdan başa sorğu sual, təsvirləri dilə gətir.
Hər bir daş, hər naxışı ululardan əmanətdir
Öz köksünə qərq eyləyib min bir adət, min ənənə
Zaman zaman yuvarlanıb, çətinliyə gərrib sinə...*

Sımdakı təsvirlərin bir çoxunun yanında yalaqlara rast gəlinir. Qeyd edək ki, bu cür yalaqlara Qobustanda da rast gəlinir. Müqaisə üçün deyək ki, belə yalaqların Gəmiqayada və Kəlbəcərdə olduğuna elmi ədəbiyyatda rast gəlinmir. Sımdakı yalaqların digər diqqətçəkən tərəfi isə onların yanında bəzən çoxsaylı oyuqların olmasıdır. Yeli əhali bu cür yalaqları “şamdan” adlandırırırlar. Onların qədim dövrdə əsasən qida ehtiyatı üçün istifadə olunduğu güman edilir.

Qayalarda müxtəlif rəsmlərin həkk edilməsi bir çox səbəblərlə bağlıdır. Dünyada petroqliflər məhəlli təqvimlər, ərazidə olan yolları, landşaf, coğrafi mövqe, inanc sistemi haqqında məlumatları özündə saxlayır (8, s.156).

Təsvirlərin bir qisminin üzərinin mamırlarla örtülməsi, həmçinin atmosfer təsirlərindən aşınması onların aşkar edilib üzərinin köçürülməsində müəyyən qədər çətinliklər yaradır. Lakin bunlar abidənin əhəmiyyətini heç də azaltmır. Sım petroqliflərinin gələcəkdə daha ətraflı öyrənilməsi, Azərbaycan arxeologiyasının, incəsənət tarixinin bir qədər də zənginləşməsinə, bölgədə turizminin inkişafına öz tövhlərini verəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Axundov T.İ. Astarada 20 gün. Bakı 2009
2. Cəfərzadə İ.M. Qobustan qayalarında təsvirlər. Azərbaycan Tarixi Muzeyinin əsərləri, II cild. Bakı 1957
3. Muradova F.M. Qobustan Tunc dövründə. Bakı 1979, 245 s.
4. Müseyibli N. Ə. Gəmiqaya. Çəşioğlu nəşriyyatı, Bakı 2004, 318 s.
5. Rüstəmov C.N. Qobustan dünyası. Azərnəşr, Bakı 1994, 176 s.
6. İsmayılzadə Q.S. Arxeoloqun çöl gündəliyi. Xəzər Universiteti nəşriyyatı, Bakı 2009, 201 s.
7. İsmayılov Q.S. Azərbaycanın yeni Qobustanı. "Elm və həyat" jurnalı, N 6, Bakı 1977
8. İmanov E.M. Petroqliflər, onların coğrafiyası və əhəmiyyəti. AMEA Naxçıvan bölməsi. Axtarışlar IV cild. N 2, Naxçıvan 2015
9. İmanov E.M. Azərbaycanın Tunc dövrü petroqliflərində zoomorf təsvirlər. (Kiçik Qafqaz materialları əsasında) Bakı 2021.

Summary

Sym Petroglyphs

Elnur Imanov

The article is about the recently discovered rock paintings in the area of Sym village. Various animals, human drawings and symbols are depicted here on these rock paintings. These allow us to study the daily life, beliefs and economy of ancient people. The fact that some of the images are covered with moss, as well as erosion by atmospheric influences, makes it difficult to detect and copy them. However, this does not diminish the importance of the monument. Further detailed study of petroglyphs will contribute to the enrichment of Azerbaijani archeology, art history, and the development of tourism in the region.

Keywords: Rock carvings, stone, cave, art, petroglyphs, hunting, rock.

Резюме

Петроглифы Сыма

Эльнур Иманов

Статья посвящена обнаруженным наскальным рисункам в районе села Сым близ города Астара. Здесь имеются рисунки различных знаков, животных, а также людей. Эти изображения позволяют нам изучать религиозные верования, повседневную жизнь и хозяйство древних людей. Тот факт, что некоторые изображения покрыты мхом, а также подвергнуты эрозии из-за атмосферных воздействий, затрудняет их обнаружение и копирование. Однако это не умаляет значение памятника. Дальнейшее детальное изучение петроглифов будет способствовать обогащению азербайджанской археологии, истории искусства и развитию туризма в регионе.

Ключевые слова: наскальные изображения, камень, пещера, искусство, петроглиф, охота, скала.

Şəkil 1. Daş üzərində kiçik oyuqlar.

Şəkil 2. Keçi təsvirli kompozisiya.

Şəkil 3. Daş üzərində yalaq.

Şəkil 4. İribuynuzlu heyvan.